

Александра Кучековић

Факултет ликовних уметности, Београд, Академија СПЦ за уметност и конзервацију, Београд

Украјинско схоластичко богословље у иконолошким истраживањима Бодина Вуксана

Сажетак: Циљ предложеног саопштења представља намера да се истраживачки опус прерано преминулог колеге др Бодина Вуксана додатно афирмише у широј стручној јавности. Иако у оквирима ужег научног окружења историчара уметности радови Б. Вуксана представљају већ сасвим антологијске моменте и незаобилазне референтне тачке у саком озбиљнијем изучавању српске религиозне уметности барокног времена, чињеница да је његова докторска теза Барокна тематика српског иконостаса XVIII века из 2006. год. остала у необјављеном рукопису, додатно сужава распон стручњака, на првом месту оних који се баве историјом развоја богословских идеја у домаћој нововековној средини, којима би овај капитални истраживачки подухват требао представљати једну од важних полазних тачака. У предложеном саопштењу био би изведен осврт на истраживачке и методолошке поставке присутне у укупном раду Б. Вуксана, са примарним нагласком на већ сасвим оформљеној дисциплинарној аутономији иконологије, у оквирима које је колега остварио своје најзначајније домете. Управо његово супериорно познавање украјинског и руског реформског богословља XVII и XVIII века и његовог пресудног утицаја на формирање укупне религиозне културе у српског средини истог времена, а понајвише на развој црквеног сликарства и идејних основа тематских структура развијених барокних иконостаса, намећу неопходност бољег познавања и употребе његовог необјављеног рада у богословском научном домену.

Научно истраживачки опус прерано преминулог колеге др Бодина Вуксана, доцента и дугогодишњег активног предавача на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду, од самог је почетка био усмерен на интердисциплинарни план, који се неизбежно поставља пред сваког истраживача укупног идејног и стилског хабитуса српске уметности XVIII столећа. Како се ради о делима ликовних и примењених уметности готово искључиво црквеног карактера, тако су и најзначајнија остварења колеге Вуксана реализована управо у домену проучавања црквеног сликарства и графике поменутог доба. Циљ овог кратког осврта представља додатна афирмација тих резултата, али и специфичних методолошких и дисциплинарних одредница Вуксанових радова.

Иако у оквирима ужег научног окружења историчара уметности радови Бодина Вуксана представљају већ сасвим антологијске моменте и незаобилазне референтне тачке у сваком озбиљнијем изучавању српске религиозне уметности барокног времена, чињеница да је његова докторска теза **Барокна шемајска српској иконостаса XVIII века** из 2006. год. остала у необјављеном рукопису, додатно сужава распон стручњака, на првом месту оних који се баве историјом развоја богословских идеја у домаћој нововековној средини, којима би овај капитални истраживачки подухват требао представљати једну од важних полазних тачака. Ауторово супериорно познавање украјинског и руског реформског бо-

гословља XVII и XVIII века и његовог пресудног утицаја на формирање укупне религиозне културе у српској средини истог времена, а понајвише на развој црквеног сликарства и идејних основа тематских структура развијених барокних иконостаса, намећу неопходност бољег познавања и употребе његовог необјављеног рада у богословском научном домену.

У претходне три деценије објављене су појединачне студије Бодина Вуксана као претходнице докторске синтезе (треба навести само оне кључне овом приликом: *Идеје реформе и њојава бакрореза код Срба у 18. веку* из 1989; *Покајање и исповед код Срба у религиозној лијерајтури и графици 18. века* из 1991, *Украјинска бојословска лијерајтура и барокизација срјске ликовне уметности* из 2001. и *Сије јесј шело моје, сија јесј кров моја: Сјор о времену ѡрејварања евхаристјичких дарова и њејов ограз код Срба у 18. столећу* из 2004.) — радови које су фиксирани његово примарно истраживачко усмерење, али и темељно полазно становиште да је српска црквена визуелна култура XVIII столећа трансформисана под пресудним утицајем не само ликовних образаца импортованих преко сликара из Кијева, већ и путем утицаја кључних идеја украјинског скараменталног (светотајинског) и литургијског богословља XVII столећа. Као интерпретатора идејних основа српског црквеног сликарства и религиозне графике XVIII столећа, ови радови учврстили су научну позицију колеге Вуксана као у потпуности усмереног представника иконолошких студија новије генерације у домаћим историчарско-уметничким круговима. Ауторитет и наглашена самосталност иконологије као дисциплине, однегована у западној хуманистичкој научној сфери претходног столећа, са чврстом позицијом у методолошким усмерењима значајног броја посленика Катедре за историју уметности београдског Филозофског факултета у претходних пола века, готово са су у потпуности афирмисане у истраживањима Бодина Вуксана.

Интердисциплинарни приступи које, као нормативни код, иконолошко опредељење намеће истраживачу, колегу Вуксана од самог су почетка усмериле на дубоке аналитичке захвате у руску, украјинску и српску теологију барокног времена. Компетентност којом су ти захвати изведени и остварени резултати помакли су иконолошка истраживања српског црквеног сликарства XVIII века на нови методолошки ниво. С друге стране, прерани одлазак истакнутог колеге оставио је његов капитални пројекат, истраживања и синтезу у поменутој докторској тези, у сивој зони доступности коју подразумева сваки необјављени рукопис академске сфере. Уколико се условно прихвати неше убеђење да је Вуксанов рад *Барокна шемајика срјској иконостаса XVIII века*, дело подједнако неопходно како историчарима уметности, тако и богословима који су специфичније заинтересовани за путеве утицаја реформских идеја украјинске барокне теологије у источно-православном свету, кључно дело које у домаћој научној сфери повезује принципе и остварења иконологије и теологије, осећамо се дужним, а донекле и позваним с обзиром на наша интензивна истраживачка дуговања научним резултатима колеге Вуксана, да овом приликом у сажетој форми представимо темељна достигнућа поменутог рада. У тренутку када се обраћамо колегијуму доминантно богословског усмерења, као важну уводну напомену треба издвојити наше мишљење да докторска теза Вуксана Бодина представља дело од суштинске важности за „примењена“ теолошка разматрања и да је управо савременим истраживачима богословских постулата православља у XVII и XVIII сто-

лећу она приступачнија него класично образованим историчарима уметности. Неопходна предспрема и знања које првопоменућа група научних посленика поседује чини употребу и верификацију, али и полемику са закључцима колеге Вуксана знатно проходнијим и природнијим.

Феномен високог барокног иконостаса, који као архитектонско-ликовна целина у ентеријеру православних цркава XVIII века, носи вишеструка идејна значења, у раду Бодина Вуксана фиксиран је као доминантан фокус проучавања и темељни визуелни носилац идеја реформисаног украјинског и руског схоластичког богословља. Дефинишући суштину нових, барокних садржаја, који темељно трансформишу традиционалне идејне основе олтарске преграде у православном свету новог века, Вуксан идентификује четири кључна фокуса њихове транспозиције у српску средину XVIII века — евхаристијску, покајну, пасионатску (страсну) и маријанску (Богородичину) тематику. Већ у уводним разматрањима колега Вуксан се позиционира као изванредни познавалац научних радова о украјинском богословљу XVII столећа, пореклу и развоју његових идеја развијаних у оквиру реформске наставе теологије на Кијевској духовној академији. Институционално увођење украјинских богословских, али понајпре богослужбених књига у Карловачкој митрополији од тридесетих година XVIII века, протумачио је као пресудан елемент распрострањања поменутих утицаја на шире сфере српске религиозне културе тога доба. Вуксанова темељна поставка — да је управо барокно богослужење православне цркве и сви они догматски и церемонијални фокуси који су у том времену изменили његове традиционалне постулате, основ за разумевање тематског развоја високог барокног иконостаса, упутили су га на усмерено излагање суштине украјинског литургијског богословља. Његово суверено кретање не само кроз богату украјинску, руску, али и западноевропску научну литературу у оквирима ове теме, већ и кроз саму изворну богословску и богослужбену штампану продукцију Украјине XVII века, на првом месту службеника који су се масовно увозили и били обавезни као богослужбени нормативи и у Карловачкој митрополији у XVIII столећу, долази посебно до изражаја у делу рада посвећеном евхаристијским иконостасним темама.

Опрезно, али исцрпно документовано и уверљиво, доктрину о времену претварања светих дарова у тело и крв Христову на богослужењу, која је под утицајем католичких тумачења супротних традиционалним у источној православној цркви у XVII веку, а посредством кијевских богослова, постала нови догматски норматив укључен и у савремену богослужбену литературу, Вуксан идентификује као основ за појаву нових сликаних садржинских образаца, али и другачију акцентуацију оних старих, на високим барокним иконостасима. Нови став, произашао из прихватања идеја католичке сакраменталне теологије о формули освећења дарова изговореној од стране свештенослужитеља и доктрини трансубстанцијације (пресуштаствљења) директно се, по Вуксановим схватањима, пренео у српску средину и одразио на другачије ликовно уобличавање важне доктринарне сцене *Тајне вечере*, која све већи акценат ставља на директну илустрацију момента консекрације — освећења дарова.

Свако наредно поглавље Вуксановог рада опремљено је подједнако темељном студијом суштине реформе украјинских теолошких идеја које су, и поред противљења и велике критике у делу руске богословске средине и званичној осуди на Московском сабору 1690, ипак пресудно обележиле источно-православни

свет, а посебно богослужбени живот православне цркве у Карловачкој митрополији и учења њених најистакнутијих барокних богослова, попут Јована Рајића и Дионисја Новаковића. Морална и васпитна страна тих учења, директно преузета од католичког концепта цркве као училишта и места етичке опомене и поуке, одразила се суштински на развој тематике покајања, како у црквеној књижевности тако и у уметности. Наглашавањем нових сцена на барокним иконостасима које немају упоришта у традиционалној иконографији, Вуксан их дефинише као у целини одређене захтевима барокног богослужења и катихезе православне цркве онога доба, темељно прожетих духом хришћанског хуманизма, пореклом из католичке пост-тридентске теологије. На оваквој експланаторној позадини даје свеже тумачење тематике приступне зоне сокла иконостаса са илустрацијама идејно заснованим на савременим редакцијама Посног триода — параболама о *Мишару* и *Фарисеју*, *Блудном сину*, *О дођашашу* и *убојом Лазару*, *О шруну* и *дрвну у оку*, *О сејачу*, *О милостивом Самарјанину* итд, при том дајући минуциозну анализу литургијских циклуса периода приготовљења за Велики пост.

Јован Четиревић Грабован, *Христос који квари из рана*, крај XVIII века, Музеј Српске православне цркве Митрополије загребачко-љубљанске, Загреб.

Великопосна и богослужења Страсне седмице, али и црквена поезија и проповедништво украјинског барока, у Вуксановим разматрањима тематике Христових страдања на српским барокним иконостасима представљају суштинске изворе за њено порекло и тумачење. При том су реализам и експресивност приказивања телесне стране Христових патњи, несвојствени старијој уметности православног света, јасно и исцрпно објашњени увидом у доминирајуће промене које је, под утицајем католичких тумачења, трпело украјинско схоластичко богословље XVII столећа. Најзначајније доктринарне новине аутор открива на пољу Богородичине тематике, поготово учења о Богородичином безгрешном зачећу које никада као догма није прихваћено у православној, а у католичкој цркви тек веома касно, у XIX веку. Ипак, утицаји католичке популарне побожности овог садржајног контекста оставили су ду-

бок траг у украјинској теолошкој продукцији XVII столећа, а поготово оним делима која су у целисти настала као израз савремене маријанске побожности. Њихово суверено познавање колега Вуксан манифестује бројним цитатима и луцидним тумачењима неортодоксних представа у храмовима Карловачке митрополије од самог почетка XVIII столећа — *Боїородичиної безірешиної зачећа* и њеног *Крунисања*.

Закључне странице рада колеге Вуксана посвећене су осврту на научно вредновање иконостаса као феномена у савременим истраживањима, на првом месту онима са подручја православног историјског контекста. Опаскама неких истраживача да је у питању само „једна иновација без довољног литургијског оправдања“, „чисто естетски феномен који више не поседује упориште у самој православној вери.“ итд. где икона губи своју традиционалну спознајно-молитвену функцију и добија просту декоративну сврху, Вуксан супроставља суму својих ставова о суштинској вези између барокног иконостаса и једновремених богословских схватања и богослужбене праксе. Посматрајући иконостас као својеврсну визуализацију свремене *summa theologiae*, наглашава да је сама пикторална традиција понекад значајније од писане или штампане речи стимулирала трансмисију одређених теолошких идеја и схватања из једне средине у другу.

Управо нам и наше непосредно истраживачко искуство у проучавању српског црквеног сликарства XVIII столећа, као често примарног преносиоца актуелних богословских постулата у шири круг верних, даје за право да поново нагласимо значај необјављеног рада колеге Вуксана као готово есенцијалног приручника за сваког научног посленика сличних интересовања. Историчари уметности словенског барока тако ће у њему наћи незаобилазан увод у познавање литургијског богословља, без којег су тумачења идејних основа савремене црквене слике, захваљујући великим делом и постигнућима колеге Вуксана, немогућа. Ипак, овом приликом треба изнова подвући значај који његов рад треба да има за богословску научну сферу, управо због изванредне компетентности којом се Вуксан служио изворним богословским и богослужбеним делима украјинске и руске средине XVII и XVIII столећа, као и научним радовима православних и католичких богослова. Из тог разлога ни један колега теолог, заинтересован за развој богословских идеја барокног православља, рад Бодина Вуксана *Барокна шемајника српскої иконостаса XVIII века*, сматрамо, у будућим истраживањима не би требало да оставља по страни.

Јован Исајловић, *Боїородица Безірешиної зачећа*, 1780.
Галерија Матице српске, Нови Сад.